

**ZBIRKA GRAFIČKIH MAPA I GRAFIČKIH LISTOVA
GRADSKE KNJIŽNICE U ZAGREBU**

Collection of Graphic Portfolios and Prints of the City
Library of Zagreb

Igor Pugelnik
Gradska knjižnica Zagreb
ipugelnik@gmail.com

UDK / UDC **025.177:027.022>(497.521.2Zagreb)**
Stručni rad / Professional paper
Primljeno/ Received: 28.11.2024.

BROJ
BIBLIOGRAFSKE
JEDINICE

507

Sažetak

Cilj. Gradska knjižnica u Zagrebu od sredine 20. stoljeća sakuplja grafičke mape i grafičke listove hrvatskih umjetnika koji se nalaze pohranjeni u Zbirci grafičkih mapa i grafičkih listova. Cilj je rada pokazati vrijednost i bogatstvo ove vrste grafičke građe, koja je značajan izvor za proučavanje hrvatske grafičke i likovne scene.

Pristup/metodologija/dizajn. U radu je prikazana kratka povijest hrvatske grafike od njezinih početaka do danas, s naglaskom na značajnije grafičare i grafičko izdavaštvo u Hrvatskoj. Dokumentirane su teorijske odrednice grafičkih mapa, kao i razvoj zbirke u umjetničkom i kulturološkom kontekstu.

Rezultati. Likovna građa i njezina prisutnost u fondovima narodnih knjižnica nije tako česta, a već samo postojanje određenog grafičkog fundusa u narodnim knjižnicama zanimljivo je i raritetno. Namjera je dokumentirati i valorizirati zbirku kako bi se istaknula njezina vrijednost, kao i mogućnost prezentacije, zaštite grafičke građe i dostupnost građe korisnicima.

Društveni značaj. Bitno je ukazati na umjetnički i društveni značaj zbirke za širu zajednicu, kao i ulogu knjižnice, kao baštinske ustanove, u cjelokupnom procesu nastanka zbirke.

Originalnost/vrijednost. Kako ne postoji veći broj radova koji se bave grafičkom tematikom u narodnim knjižnicama, ovo je pokušaj predstavljanja javnosti raritetnije, neknjižne građe koja je dio fonda Gradske knjižnice i koja zasigurno svojim bogatstvom i raznolikošću to zaslužuje.

Ključne riječi: autorski oslikane knjige, grafika, likovna umjetnost, zbirka grafičkih mapa

Summary

Purpose. Since the mid-20th century, the City Library of Zagreb has been collecting graphic portfolios and individual prints by Croatian artists, which are housed in the Collection of Graphic Portfolios and Prints. This paper seeks to highlight the significance and abundance of this category of graphic material, which serves as a vital resource for the examination of the Croatian graphic and artistic landscape.

Approach/methodology/design. The paper presents a brief history of Croatian graphic art from its beginnings to the present day, highlighting prominent graphic artists and graphic publishing in Croatia. It documents the theoretical foundations of graphic portfolios and outlines the collection's development in both artistic and cultural contexts.

Results. Visual materials are not commonly found in public library collections, making the existence of such a graphic collection in a public library both rare and intriguing. The intention is to document and evaluate the collection to underscore its significance, as well as to explore the potential for the presentation, preservation, and accessibility of these graphic materials to library users.

Social implications. Emphasis is placed on the artistic and societal importance of the collection for the broader community, as well as on the library's role as a heritage institution in the entire process of building and preserving the collection.

Originality/value. Given that there are few studies dedicated to graphic materials in public libraries, this paper attempts to introduce a unique and often overlooked segment of non-book materials held by the City Library of Zagreb. The collection's richness and diversity certainly merit such public attention.

Keywords: author-illustrated books, collection of graphic portfolios, fine art, graphic art

1. Uvod

Gradska knjižnica u svojoj dugoj i zanimljivoj povijesti, kao jedna od značajnijih kulturnih ustanova grada Zagreba koju je utemeljila Družba Braća Hrvatskoga Zmaja 1907., od samih početaka svog djelovanja prikuplja različite vrste građe kojima obogaćuje svoje fondove i u kojima se oslikava naš kulturni, nacionalni, umjetnički ili povijesni identitet. U tom raznolikom mnoštvu građe, svoje mjesto pronašla je i grafička građa koja se danas nalazi u Čitaonici priručnika i zbirki, u Zbirci grafičkih mapa i grafičkih listova. Građa koja je po svojim karakteristikama primjernija muzejima i galerijama, zaživjela je u

knjižničnom okruženju i zahvaljujući toj činjenici danas imamo vrijednu i značajnu zbirku grafičke građe, što je rijetkost u narodnim knjižnicama u Hrvatskoj. Zbirka je nastajala kroz skoro osam desetljeća kontinuiranog prikupljanja i praćenja likovnih, odnosno grafičkih strujanja, kao i djelovanja hrvatskih umjetnika. Rezultat tog prikupljanja nastanak je Zbirke za koju se može utvrditi da je bogat i zanimljiv pregled hrvatske grafičke scene od polovice 20. stoljeća. U Zbirci su zastupljene različite generacije likovnih umjetnika, no brojnošću mapa sve više prevladavaju umjetnici koji se pojavljuju i stvaraju u posljednjih dvadesetak godina, od kada i u Zbirku ulazi sve veći broj grafičkih mapa i listova (Gradska knjižnica u Zagrebu: *ususret novom vremenu* 2021, 159). Zbirka nije samo retrospektivni pregled dijela hrvatske umjetnosti, zanimljiva je i zbog činjenice da su u njoj zastupljene gotovo sve značajnije grafičke tehnike od drvoreza, bakropisa, litografije, sitotiska, pa sve do građe koja sadrži računalnu grafiku. Također nam pruža uvid u to kako su i na koji način likovni umjetnici svladavali grafičke tehnike, koje su tehnike koristili u svome radu te kako su pratili likovna strujanja svoga vremena.

Danas se u Zbirci grafičkih mapa i grafičkih listova nalazi 205 mapa koje sadrže likovnu građu¹. 106 pjesničko-grafičkih mapa, 80 mapa originalne, autorske grafike i 19 mapa crteža, akvarela i likovnih reprodukcija, sveukupno 1.945 grafičkih listova, crteža i reprodukcija, najbolje dokumentiraju bogatstvo i vrijednost Zbirke koja bi u budućnosti mogla postati temelj iz kojega će nastati grafička zbirka. Navedeni brojevi grafičke i likovne građe koju Knjižnica posjeduje, dokaz su njezine ustrajne prakse i nastojanja da baštini i sudjeluje u tom segmentu kulturne i umjetničke povijesti. Što su to grafičke mape, kada se javljaju, što se u njima nalazi, tko ih stvara i koji je njihov značaj u umjetnosti, neke su od odrednica koje ćemo pokušati ukratko dokumentirati, da bismo ukazali na njihovu umjetničku i civilizacijsku vrijednost.

2. Nastanak grafičkih mapa i grafičkih listova

Grafičke mape bibliofilska su izdanja koja nastaju u ograničenoj nakladi i specifične su zbog svoje artificijelnosti i sadržaja koji prezentiraju. U sadržajima grafičkih mapa nalazimo tekstove, pjesme i likovne teme koje se međusobno isprepleću stapajući se u

¹ Najstariji dokument grafičke građe u zbirci portretna je mapa Jerolima Miše *Naši dragi suvremenici* sa 60 crteža značajnih osoba iz područja kulture i umjetnosti, a u fondu Knjižnice nalazi se od 1949., u knjizi inventara pod inventarnim brojem 9.249 (Inventarna knjiga Gradske knjižnice, god. 1949.).

jedinstven umjetnički odnos, spoj slike i riječi. Oslikavanje pisanog sadržaja svoje korijene vuče još iz antičkog doba, no potpuni zamah dogodit će se promjenom antičkog oblika zapisa kada svitak mijenja svoj oblik prelazeći u oblik srednjovjekovnog kodeksa koji se ukrašavao iluminacijama i minijaturama. Izumom tiskarskog stroja i pojavom knjižne grafike, a zbog novih tehnoloških mogućnosti i razvoja tiskarstva, knjižna se grafika s vremenom počinje koristiti za tumačenje i razumijevanje sadržaja u knjigama. Knjižna grafika svoje zlatno razdoblje doživljava u 16. stoljeću kada grafike postaju prevladavajući sadržaj u knjigama, a sâm tekst često služi za tumačenje i objašnjavanje grafika ili drugog vizualnog sadržaja. Dakako da se nije izgubila zadaća slike da bude u funkciji teksta i sadržaja, no možemo svjedočiti o zanimljivom odnosu slike i teksta. Sljedećih nekoliko stoljeća suživot pisanog i vizualnog sadržaja neće doživljavati veće promjene i grafika će s vremenom polako gubiti na svojoj izvornosti, a vizualni sadržaj sve će više biti podređen tekstualnom sadržaju (Maštrović 2019, 479).

Zahvaljujući pariškom trgovcu umjetnina i zagovaratelju moderne umjetnosti Ambroisu Vollardu, 1900. otisnuto je prvo bibliofilsko pjesničko-grafičko izdanje, prva *autorski oslikana knjiga* pod nazivom *Parallèlement (Usporedo)*,² proizvod pjesničkog umijeća Paula Verlainea i umjetničke virtuoznosti slikara i grafičara Pierrea Bonnarda (Castleman 1988, 13). Pod pojmom *autorski oslikana knjiga* podrazumijevamo odnos književnog i likovnog izraza, gdje iz izvornosti samoga teksta i umjetničkog likovnog izraza nastaje umjetničko djelo. Vollard je želio vratiti grafici izvornost smatrajući da se autentičnost i specifičnost grafičke umjetnosti izgubila te je nastojao potaknuti slikare da razvijaju grafičke tehnike, ne bi li se približili grafičkom umijeću starih majstora poput Rembrandta, Dürera, Goye, Hogartha (Maštrović 2023, 177).

Dvadeseto stoljeće donijelo je jedan zanimljiv oblik umjetničke suradnje različitih slikara, grafičara i književnika, suradnje koja je prerasla u jedan novi umjetnički odnos u kojemu je, kako je zaključio Tonko Maroević, slikar pratio pjesnika ili je pjesnik išao uz slikara, a gledatelj se simultano prepušta tokovima mrlja i riječi, linija i redaka (Zbirka Biškupić 2002, 10). Ta su izdanja u počecima bila tiskana u malom broju primjeraka, često

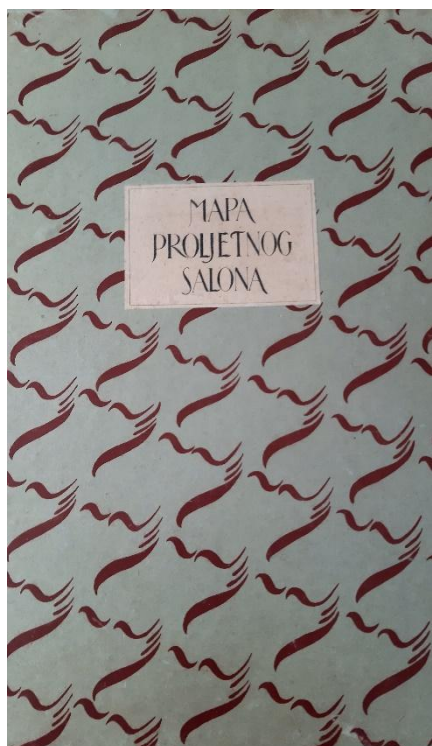
² *Parallèlement* je otisnuto u ograničenoj nakladi od 200 primjeraka i svi su primjerci bili pojedinačno numerirani. Nakon što je Vollard otisnuo Verlaineovu zbirku ilustriranu Bonnardovim grafikama, nije bilo previše interesa za ovakvo, nekonvencionalno i do tada nepoznato izdanje, a kolekcionari i trgovci bibliofilskih izdanja nisu baš blagonaklono dočekali samo izdanje sumnjajući u njegovu vrijednost (Vollard 2020, 230-231).

usmjerena na vrlo mali broj ljubitelja umjetnosti ili pak namijenjena krugu kolekcionara za koje su ciljano i rađena. Uglavnom su to bila izdanja nastala kao oblik suradnje različitih umjetnika, *hommage* određenom umjetniku, suradnja mladog umjetnika s poznatim pjesnikom ili književnikom, traženje novih izazova u drugim medijima ili izdanja koja su se objavljivala u povodu značajnih društvenih ili povijesnih obljetnica. Povijest hrvatske grafičke umjetnosti puna je vrhunskih umjetničkih ostvarenja, a zanatsko umijeće hrvatskih slikara i grafičara iznjedrilo je visoko vrijedne i značajne grafičke listove i mape. Veliki broj tih umjetničkih bisera nalazi se u Zbirci i sama činjenica da je na jednom mjestu sakupljena tako značajna građa, dokaz je njene kulturološke i umjetničke vrijednosti.

3. Hrvatska grafička umjetnost u Zbirci grafičkih mapa i grafičkih listova

Grafika se na našim prostorima pojavljuje u drugoj polovici 15. stoljeća, a na značaju dobiva u doba renesanse kada se tiska veći broj knjiga koje su bile dodatno opremljene različitim ilustracijama. Počeci moderne hrvatske grafike vezani su uz ime velikog slikara i grafičara Mencija Clementa Crnčića, prvog našeg školovanog grafičara i jednog od osnivača Grafičke zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu³ i njegova učenika Tomislava Krizmana, također velikana hrvatske grafičke umjetnosti. Na hrvatskoj likovnoj sceni, prva grafička mapa pojavila se 1907. Mapu pod naslovom *Skizzen und Eindrücke aus Dalmatien, Bosnien, Kroatisch Zagorien und Wien* s 10 grafičkih listova u tehnici bakropisa, objavio je Tomislav Krizman, a u njoj su se nalazili grafički listovi otisnuti prema crtežima nastalim u Beču i na Krizmanovim putovanjima po Hrvatskoj i Bosni. Tematski slična grafička izdanja nakon Krizmana počinju objavljivati Vladimir Kirin i Dušan Kokotović, no prva velika i značajna grafička mapa za našu likovnu kulturu i umjetnost bila je *Mapa Proljetnog salona* iz 1920. (Maštrović 2019, 480).

³Crnčić je zajedno s Brankom Šenoom, Belom Čikošem Sesijom, Ferdom Kovačevićem, Ljubom Babićem i Tomislavom Krizmanom jedan od osnivača Grafičke zbirke, a temelj novoosnovane zbirke bila je zbirka Johanna Weicharda Valvasora s 7.752 crteža i grafika europskih umjetnika u vlasništvu Metropolitanske knjižnice Prvostolnog kaptola zagrebačkog, kao i grafički listovi i crteži koji su se nalazili u fondu knjižnice te pokloni domaćih likovnih umjetnika (Linija ljepote – trag nadahnuća 2019, 6).

Slika 1. Mapa Proljetnog salona

Slika 2. Impresum Mape Proljetnog salona

Mapa je nastala kao proizvod suradnje hrvatskih umjetnika koji su izlagali na Proljetnom salonu:⁴ Jozе Kljakovića, Tomislava Krizmana, Tome Rosandića, Vladimira Becića, Marina Tartaglije, Dušana Kokotovića, Karla Mijića, Zlatka Šulentića, Vilka Gecana, Đure Tiljka, Marijana Trepšea, Ivana Meštrovića, Milivoja Uzelca i Vladimira Varlaja. Otisnuta je u nakladi od 60 primjeraka i u njoj se nalazilo 16 litografija uloženih u tanki kartonski omot, a predgovor je napisao Gustav Krklec. Mapa je 2020. postala dijelom Zbirke grafičkih mapa i listova, zahvaljujući donaciji Ostrogović-Magjer iz koje je cjelokupna knjižna građa darovana Gradskoj knjižnici, a u donaciji se nalazilo i nekoliko grafičkih mapa koje su također postale dio Zbirke. *Mapa Proljetnog salona* bila je prekretnica nakon koje se sve više hrvatskih umjetnika okušava u raznim grafičkim tehnikama otiskujući svoje grafičke listove. Do početka Drugog svjetskog rata umjetnička grafika postat će neizostavni dio domaće likovne scene (Maštrović 2019, 480).

⁴ Proljetni salon, likovna manifestacija koja se odvijala od 1916. do 1918., pod nazivom Hrvatski proljetni salon, a od 1919. do 1928. pod nazivom Proljetni salon. Održano je 26 izložbi, a izlagali su domaći umjetnici: T. Krizman, Lj. Babić, Z. Šulentić, M. Uzelac, V. Gecan, M. Trepše, M. Tartaglia, A. Krizmanić, O. Postružnik, H. Juhn, I. Kerdić, D. Kokotović, J. Račić, V. Becić, M. Kraljević, V. Varlaj i razni drugi autori. Salon je bio najznačajnije okupljanje umjetnika u vrijeme raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja nove države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Proljetni salon 2007, 11-13).

Slika 3. Krizman, T. *Madona s djetetom* (iz *Mape Proljetnog salona*)

Najznačajnija grafička mapa nastala za vrijeme Drugog svjetskog rata, točnije 1944., bila je *Jama* autora Ede Murtića i Zlatka Price, temeljena na lirici tragično stradalog pjesnika i književnika Ivana Gorana Kovačića. Edo Murtić i Zlatko Prica ilustrirali su svojim litografijama njegovu poemu, a mapa je monumentalno djelo grafičke umjetnosti. Nakon Drugog svjetskog rata nema posebno veće grafičke produkcije, iako u tom razdoblju nastaju zapaženi grafički radovi i ciklusi Antuna Zuppe, Vanje Radauša, Marijana Detonija⁵ i Frane Šimunovića. U drugoj polovici 20. stoljeća pojavom tehnike plošnog tiska, serigrafije, dolazi do zamaha grafičke produkcije. Počeci serigrafije i grafičkog izdavaštva (sitotiska) uglavnom su vezani uz plakate i primijenjenu grafiku, no s vremenom se počinje sve više izdavati i umjetnička grafika. Atelier za sitotisak Brane Horvata Studio S⁶ i atelier Zvonimira Melnjaka⁷ u Zagrebu, imali su važnu ulogu u samim počecima pojave serigrafije. Atelier Zvonimira Melnjaka, u suradnji s izdavačkom kućom Naprijed pokreće izdavanje grafičkih mapa pojedinih umjetnika. Prva mapa umjetničke grafike u nakladi izdavačke kuće Naprijed objavljena je 1957. (Maštrović 2019, 483). Bila je to mapa Ivana Picelja *8 serigrafija*, a iz vremena početaka serigrafije u Zbirci se nalaze mape Željka Hegedušića, Oskara Hermana, Ede Murtića, Zlatka Price, Miljenka Stančića, Koste Angelija Radovanija i Alberta Kinerta,

⁵ Marijan Detoni, jedan od članova grupe likovnih umjetnika i arhitekata *Zemlja*, uz slikara i grafičara Franu Baću osnivač je Grafičkog odjela na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Autor je šest grafičkih mapa pretežno socijalne tematike (Maštrović 2019, 482).

⁶ Brano Horvat, jedan od pionira serigrafije, čijom je zaslugom realizirano mnogo visokokvalitetnih umjetničkih otisaka, a osim domaćih umjetnika, otiskivao je i grafike L. Fontane, V. Vasarelya, M. Billa, J. Albersa, G. Alvianija i drugih predstavnika apstraktne umjetnosti 60-ih i 70-ih u Europi (Maštrović 2019, 483).

⁷ U Zagreb prvi donose serigrafiju Zvonimir Melnjak i Zdenko Gradiš 1955.-56. godine, aktivno propagirajući novu i jeftiniju tehniku tiska koja je omogućila tisak manjih naklada, zamjenjujući tako skuplji ofsetni tisak (Maštrović 2019, 483).

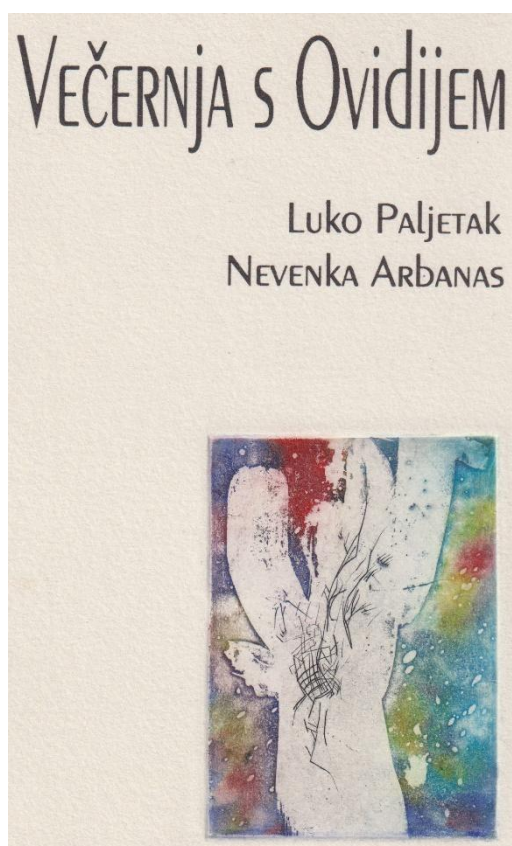
što je dokaz da su knjižničari prepoznali značaj grafike kao umjetničkog medija. Spomenimo, također, da je Albert Kinert prisutan u Zbirci s čak 6 grafičkih mapa, Edo Murtić s 3, a Zlatko Prica i Miljenko Stančić s 2 grafičke mape.

U nizu značajnih hrvatskih slikara i grafičara valja spomenuti i još neka imena poput Virgilija Nevjestića koji je 1973. objavio značajnu mapu *Le Journal du Vagabond* s 364 grafička lista (Maštrović 2019, 485), a u fondu Zbirke nalaze se njegove 2 pjesničko-grafičke mape: *Zapis o izvoru* (stihovi Mak Dizdar) i *Zemlja koje nema* (stihovi Mate Ganza), kao i mapa autorske izvorne grafike *U oku*.

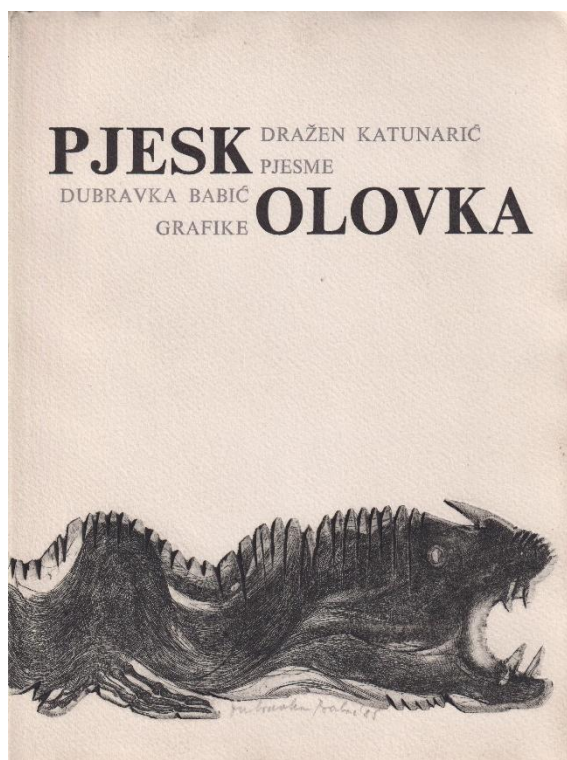
Povijest hrvatske grafike vrlo je zanimljiva i puna značajnih umjetnika koji su svojim radom obogatili taj dio likovnog spektra te ih je nemoguće ovdje sve predstaviti na primjeren način. Osvrnut ćemo se stoga na autore koji su ostavili značajniji trag kroz povijest hrvatske grafike, a zastupljeni su s većim brojem mapa i grafika u Zbirci.

Nevenka Arbanas i Dubravka Babić poznate su po svom slikarskom umijeću i grafičkoj virtuoznosti, a često su ostvarivale suradnju s pjesnicima i književnicima u raznim pjesničko-grafičkim mapama. Njihovih čak 15 naslova sakupljeno je u Zbirci, od

kojih ćemo spomenuti neke značajnije naslove: *Kristali, Ljubav, Večernja s Ovidijem, Male proze kojima se kiša uspinje u nebo, Venezia, Stav'te pamet na komediju...* (Nevenka Arbanas), *Dom tajnovitosti, Sjaj baštine, Pjeskolovka, Patrio ore melos...* (Dubravka Babić). Doajen naivnog slikarstva Ivan Lacković Croata sa svojih 9 mapa, među zastupljenijim je umjetnicima koji su našli mjesto u Zbirci, a sve mape izdane su u nakladi Zbirke Biškupić.

Slika 4. Arbanas, N. / Paljetak, L. mapa *Večernja s Ovidijem*

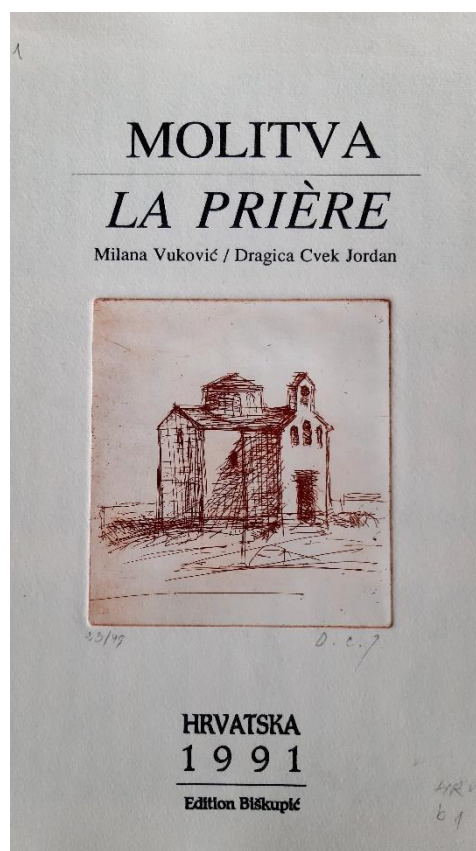

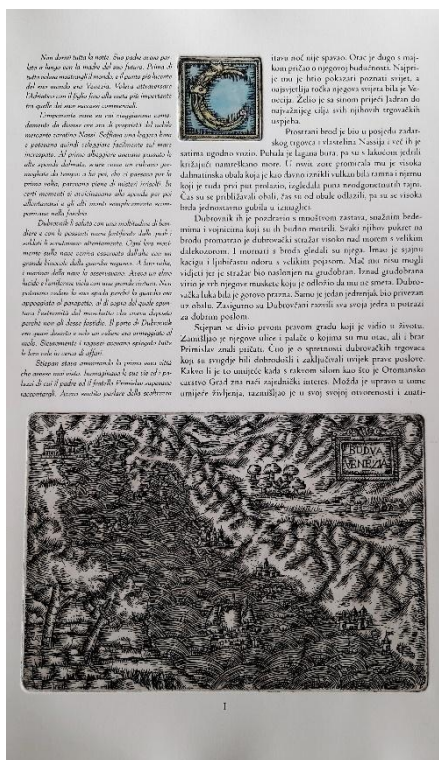
Slika 5. Babić, D. / Katunarić, D. mapa *Pjeskolovka*

Zdenka Pozaić, vrsna grafičarka koja je pokrenula i grafičke edicije u kojima je izdavala umjetničku grafiku, autorica je s najviše naslova u Zbirci, njih čak 27. Među njima treba spomenuti posebno značajne mape koje je objavila u ediciji *Pjesnik: Češka: deset pjesnika, Dragutin Tadijanović: deset pjesama, Italija: deset pjesnika, Na rubu proljeća, Antun Šoljan: deset pjesama*. One spadaju u sâm vrh grafičkog izdavaštva. Jedan od naših najznačajnijih predstavnika

postmodernističkog slikarstva, Ivica Šiško, često je radio raznim grafičkim tehnikama, a u Zbirci se nalaze sljedeće njegove mape: *Hommage a A. T. Mimara, Kristaličnost crte, Moj grob i Zimovnik*. Matko Trebotić, slikar lirskog mediteranskog pejzaža prisutan je u Zbirci od sredine 80-ih prošlog stoljeća, a mapa *Ex voto* (sa stihovima Arsena Dedića) bila je prva u nizu od 6 mapa koje su našle svoje mjesto u Zbirci. Među autorima s većim brojem radova spomenimo i Maju S. Franković, autoricu 8 autorski oslikanih knjiga *Iz knjižnice gospođe Sei Shonagon 1-8* (sa stihovima Luka Paljetka) i 2 mape autorske izvorne grafike: *Jutro i Povratak*.

Slika 6. Pozaić, Z. / Štambuk D. mapa *Kukurijek*

Slika 7. Franković, M. / Paljetak, L. autorski oslikana knjiga *Iz knjižnice gospođe Sei Shonagon 5*

Osim navedenih autora, spomenimo i još neke naše umjetnike čije su mape i grafike obogatile grafičku i likovnu scenu, a također su dijelom fonda Zbirke: Vladimir Kirin, Zlatko Keser, Ivan Lovrenčić, Frane Paro, Hrvoje Šercar, Dalibor Jelavić, Josip Vaništa, Munir Vejzović, Dimitrije Popović, Igor Konjušak, Dražen Trogrlić, Ana Vivoda, Ines Krasić, Mario Čaušić, Karina Sladović, Edvin Dragičević, Mirjana Vodopija, Ivana Franke, Tin Samaržija i mnogi drugi.

4. Grafika kao građa u knjižnicama

Grafičku građu nalazimo u fondovima i zbirkama knjižnica u različitim formatima poput fotografija, plakata, crteža, razglednica, *ex librisa* ili grafičkih listova i ta je građa nastala raznim slikarskim i grafičkim tehnikama. Pojmom grafika definiramo „umjetničke manualne tehnike u izradi i otiskivanju originalnih tiskovnih formi, namijenjenih za umnožavanje slike i teksta” (Mesaroš 1971, 84) ili je opisujemo kao „skupni naziv za tehničke postupke umnožavanja crteža ili slikovnih prikaza, pri kojima se s ploče od drva, kovine, kamena i dr., koja je obrađena kao matrica i premazana bojom, otiskuju grafički listovi i reprodukcije. (Hrvatska enciklopedija 2002, 315-316).

Cjelokupna građa koju posjeduje neka knjižnica, a namijenjena je širokim potrebama korisnika naziva se knjižnična građa. Dijelimo je na knjižnu (knjige, brošure, novine, časopisi, katalozi, rukopisi) i neknjižnu (audiovizualna građa, grafička građa, igračke, kartografska građa, muzikalije, sitni tisak) građu. Grafički listovi, grafičke reprodukcije, crteži, razglednice, čestitke, *ex librisi*, plakati i fotografije spadaju u neknjižnu građu. Mikica Maštrović (dugogodišnja voditeljica Grafičke zbirke NSK-e) raščlanjuje pojmove vizualne i likovne građe, pozicionirajući grafičku građu kao dio likovne građe nastale u različitim grafičkim i slikarskim tehnikama, a koja se u

knjižnicama označava kao neknjižna građa i time se razlikuje od osnovnog fonda knjižnice, knjižnog fonda (Maštrović 2023, 17).

Grafički listovi i grafičke mape nalaze se u fondovima knjižnica širom svijeta, a knjižnice u slučaju ove vrste građe obavljaju i muzeološku funkciju. Moramo imati na umu da nijedna reprodukcija ne može zamijeniti originalno djelo, no većom manipulacijom građe postoji mogućnost njezina oštećenja, stoga je potrebno građu davati korisnicima što je moguće više u elektronskim preslikama, pod uvjetom da postoji takva mogućnost. Prikupljanje, obrada, čuvanje, proučavanje i izlaganje grafičke građe daje dodatnu dimenziju knjižničnoj djelatnosti, šireći informacijski pristup i dostupnost građe širim slojevima društva, a samim time povećava se interes za građom neke knjižnice (Maštrović 2004/2005). Kada govorimo o grafičkim mapama, uglavnom ih možemo podijeliti u dvije skupine: pjesničko-grafičke mape i mape likovnih umjetnika koje sadrže originalnu, umjetničku grafiku.

Pjesničko-grafičke mape cjelina su koju čine dva umjetnička identiteta, likovni i književni, koji se međusobno isprepleću i nadopunjuju svojom kreativnošću i originalnošću, čineći samo djelo umjetničkim proizvodom (Ilić-Olujić 2006/2007). Obično se sastoje od grafičkih listova na kojima su zasebno otisnuti stihovi, tekstovi i grafike, dok kod mapa s originalnom, autorskom grafikom likovnih umjetnika prevladavaju grafički listovi s malo teksta, koji se uglavnom odnosi na opis građe ili pak sadržava podatke o umjetniku. Kod obiju vrsta mapa listovi su umetnuti u zaštitne kutije ili ovitke i s njima čine jedinstvenu cjelinu. Neke pjesničko-grafičke mape mogu biti uvezane poput knjiga i to ih čini drugačijima od standardnog formata u kojem se grafičke mape obično pojavljuju. Te knjige/mape uvezane su i izgledaju poput knjiga, a obično se od monografskih publikacija razlikuju po drugačijem uvezu (kožnom ili platnenom); ponekad su umetnute u zaštitne kutije i često dopunjene iza kolofona originalnim crtežom ili grafikom (Ilić-Olujić 2011/2012).

Autorske grafičke mape likovnih umjetnika ne poznaju simbiozu likovnog i literarnog. One su prvenstveno umjetnički uradak slikara, grafičara ili crtača i u punom smislu riječi „žive“ u svojoj likovnoj autentičnosti. Njihova vrijednost proizlazi iz autorskog izražaja umjetnika kao jedinog čimbenika, stvaraoca autentičnog, likovnog djela u nekoj od grafičkih tehnika, u koji su prenesene, utisnute ideja ili tema koje će zaživjeti na grafičkom listu. Zbog malih naklada u kojima se otiskuju grafičke mape, svaki

je grafički list unikatan jer zbog kvalitete otiska, intenziteta boje ili nekog drugog faktora svaki se otisak može razlikovati od ostalih otisaka, dok jednom napisana pjesma ili tekst zadržavaju svoju formu i sadržaj objavljivanjem u jednom ili više izdanja. Stihovi ili proza uglavnom nisu pisani za bibliofilska izdanja u kojima se pojavljuju, oni su uglavnom već objavljeni, a grafički listovi isključivo su originali i potpisani od strane umjetnika (u donjem desnom rubu otiska), čime je potvrđeno autorstvo i originalnost grafike (Ilić-Olujić 2006/2007).

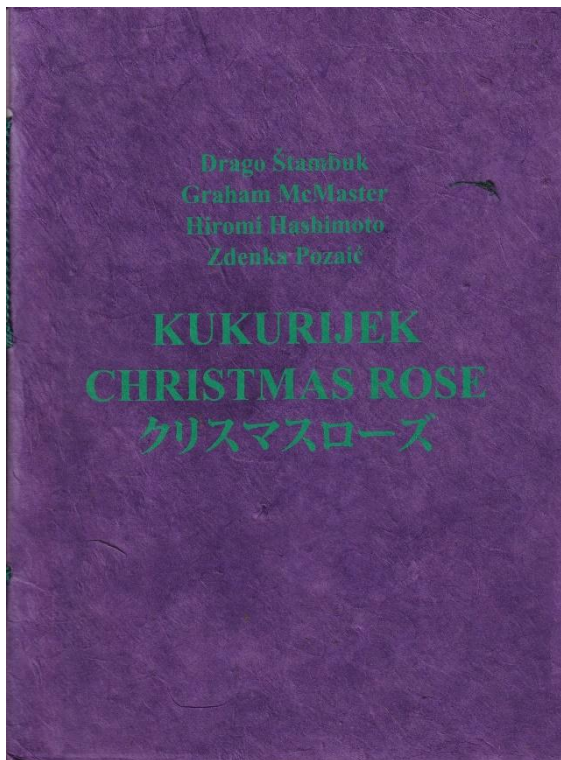
5. Zbirka grafičkih mapa i grafičkih listova: sakupljanje i svijest o značaju i vrijednosti grafičke građe

Gradska knjižnica nema grafičku zbirku, mada bi zbog količine i raznolikosti grafičke građe koju posjeduje u svojim odjelima i zbirkama mogla postojati zasebna zbirka kao samostalna jedinica u okviru Knjižnice. Sakupljanje grafičkih mapa započinje u drugoj polovici šezdesetih godina 20. stoljeća, nekako paralelno s pojavom sitotiska na našim prostorima. Grafičke mape ulaze u fond Knjižnice uglavnom donacijama i kupnjom od umjetnikâ ili izdavačâ i u inventarnim se knjigama upisuju kao knjižna građa, premda se po svojim formalnim karakteristikama razlikuju od knjižne građe.⁸ Grafičke mape i grafički listovi nalaze se u fondu Čitaonice priručnika i zbirki⁹ i čine jednu od zbirki čitaoničkog fonda. Obraduju se u integriranom knjižničnom programu koji je razvijen u Knjižnicama grada Zagreba, ZAKI-ju, gdje se kroz modul Bibliografske obrade unose podaci o materijalnom opisu građe: format mape, dimenzije grafičkih listova, broj listova, broj pjesama ili tekstova, vrsti papira na kojemu su grafike otisnute, tehnikama otiska, broju numeracije u nakladničkoj cjelini, tekstovima napomene, godini izdavanja mapa, itd. Proces obrade grafičke građe odvija se kroz formalnu i sadržajnu obradu, kako bi sakupljeni i obrađeni podaci najbolje opisali i dokumentirali građu kako korisnicima, tako i knjižničarima. Grafički listovi ne sadržavaju veći broj podataka poput knjižne građe i to

⁸ U inventarnim knjigama grafička građa uvodila se, sve do početka vođenja elektronske inventarne knjige 2004. godine, kao i sva ostala knjižna građa bez ikakvih posebnih naznaka o vrsti fonda. Uvođenjem elektronske inventarne knjige, grafičke mape dobivaju oznaku grafičke građe, čime je ispunjen preduvjet za ispravnom kategorizacijom građe.

⁹ Čitaonica priručnika i zbirki (studijska čitaonica) s velikom zbirkom knjiga iz područja povijesti umjetnosti, koja broji 14.180 svezaka, bila je idealno mjesto za sakupljanje grafičkih mapa i grafičkih listova. Likovnost kao zajednička odrednica knjižne i grafičke građe pozicionirala je zbirku u prostor čitaonice od samih početaka sakupljanja i pohranjivanja građe (Gradska knjižnica u Zagrebu: ususret novom vremenu 2021, 158-159).

je karakteristika vizualne građe s aspekta formalne obrade. Sadržajna obrada obrađuje podatke vezane za vrstu i materijalna obilježja, koji nas upućuju o kojoj vrsti grafičke građe ili vizualne građe se radi, što je pomoć knjižničarima u oblikovanju i osmišljavanju knjižničnog fonda (Hadrović 2023).

Slika 8. Bibliografski zapis grafičke građe

U Zbirci su uglavnom zastupljeni domaći umjetnici, kao i manji broj stranih umjetnika, a kriterij za odabir i smještaj pojedine mape u fond prije svega je njezina umjetnička vrijednost, kao i značaj samog autora u likovnoj, odnosno književnoj umjetnosti. Korisnicima su dostupne za proučavanje i istraživanje pojedinih autora i njihova opusa, no značaj i bogatstvo ove zbirke grafičkih mapa leži u činjenici da je zbirka uistinu retrospektivni pregled hrvatskog

grafičkog izdavaštva i grafičke umjetnosti.

U Zbirci se nalazi veliki broj značajnih i kapitalnih grafičkih izdanja raznih izdavača i izdavačkih kuća, koje su od sredine 20. stoljeća bile aktivne na likovnoj sceni, prateći domaće grafičare i grafička strujanja koja su dolazila iz europskih umjetničkih središta. 1957. Izdavačko knjižarsko poduzeće Naprijed (nekadašnja izdavačka kuća Kultura) započinje izdavanje grafičkih mapa naših značajnijih likovnih umjetnika u ediciji *Jugoslavenska grafika*. Te su mape bile prvi ozbiljniji i sustavniji pokušaj izdavanja umjetničke grafike. Mape su bile standardiziranog oblika, iste veličine i u nakladi od 212 primjeraka, a u svakoj se mapi nalazilo 8 autorskih grafika. U Zbirci se nalazi 8 naslova iz spomenute edicije, koja je otvorila vrata izdavaštvu autorske, umjetničke grafike. Osamdesetih godina prošloga stoljeća izdavačka kuća Mladost pokrenula je ediciju *Mala*, u kojoj su objavljivane uglavnom pjesničko-grafičke mape. Bio je to značajniji pokušaj grafičkog izdavaštva, a iz te edicije u Zbirci se danas nalazi 10 mapa.

Možda najznačajniji izdavač grafičkih mapa i bibliofilskih izdanja u Hrvatskoj, Božo Biškupić, utemeljio je 1972. *Zbirku Biškupić* koja kontinuirano promovira hrvatsku grafiku i nove mlade autore. Do sada je izdano 140 recentnih izdanja u raznim edicijama: *Arbor*, *Tempora*, *Iris*, *Gradus*, *Speculum*, *Vid*, *Surla*, *Taurus*, (s oko 1.500 originalnih grafika), a Zbirka je ogledalo suvremene hrvatske grafičke umjetnosti. Dio tih izdanja, 53 grafičke mape i umjetnički oblikovane knjige, najveći su korpus nekog izdavača koji se nalazi u Zbirci. Omjer pjesničko-grafičkih i pojedinačnih autorskih grafičkih mapa podjednako je zastupljen u Zbirci, a kroz višegodišnju suradnju *Zbirka Biškupić* donirala je Knjižnici 14 svojih izdanja.

Pregled zapisa: 1005271 / Sonetni vijenac Tonku Maroeviću

Radnje Razno Pomoć Export

Tagovi:

Polje	\$ I1	I2	OpisTaga	Sadržaj
000			Identifikator zapisa	Kodirani podaci
100	a		Opći podaci za obradu	Kodirani podaci
101	a	0	Jezik teksta	hrvatski
101	c	0	Jezik izvornog djela	hrvatski
116	a		Kodirani podaci za grafiku	Kodirani podaci
116/1	a		Kodirani podaci za grafiku	Kodirani podaci
200	a	1	Glavni stvarni naslov	Sonetni vijenac Tonku Maroeviću
200	f	1	Prvi podatak o odgovornosti	[stihovi] Luko Paljetak, [grafike] Nevenka Arbanas ... [et al.]
200	g	1	Idući podaci o odgovornosti	predgovor Božo Biškupić
210	a		Mjesto izdavanja i/ili raspačavanja	Zagreb
210	c		Nakladnik i/ili raspačavatelj	Zbirka Biškupić
210	d		Godina izdavanja i/ili raspačavanja	2020
215	a		Posebna oznaka građe i opseg	1 mapa, (16 str. s tekstom, [31] grafičkih listova u raznim tehnikama)
215	d		Dimenzije	40 cm
225	a	2	Skupni stvarni naslov	Edicija Vid
225	v	2	Numeracija u nakladničkoj cjelini	5
300	a		Tekst napomene	Grafike su otisnute na 300 gr. Hahnemühle Bütten papiru formata 391x267 mm
300/1	a		Tekst napomene	Str. [17]: Hommage prijatelju Tonku / Božo Biškupić
300/2	a		Tekst napomene	Str. [20-24]: Životopisi umjetnika / Mikica Maštrović
300/3	a		Tekst napomene	Zastupljeni umjetnici: Nevenka Arbanas, Ena Bajuk, Biserka Baretić, Tomislav Buntak, Maja S. Franković, Kažimir Hraste, Josip Ivanović, Zlatko
410	1	1	Podaci za povezivanje	Edicija Vid
512	a	1	Omotni stvarni naslov	Hommage Tonku Maroeviću
699	3	1	Broj sloga pregledne kataložne jec	Maroević, Tonko, 1941-2020
701	3	1	Broj sloga pregledne kataložne jec	Arbanas, Nevenka, 1950-
701/1	3	1	Broj sloga pregledne kataložne jec	Paljetak, Luko, 1943-2024
999	9		Vrsta građe	Grafička građa

Slika 9. Separat iz mape *Hrvatska 1991*.

Osim već spomenutih izdavača koji su bili aktivno uključeni i sudjelovali u zbivanjima na grafičkoj sceni, treba spomenuti i dvije ustanove čija se izdanja također nalaze u većem broju u Zbirci. To su Kabinet grafike Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Kabinet grafike, jedna od značajnijih ustanova u umjetničkom životu Zagreba i Hrvatske, kroz svoju povijest dao je veliki doprinos likovnom i grafičkom izdavaštvu, sakupljajući i izlažući crteže, grafike, plakate i grafičke ploče, a u njemu je do 1996. bila pohranjena znamenita Valvasorova grafička zbirka. Posljednja dva desetljeća Kabinet grafike izdaje i promovira, uz već etablirane autore i mlade grafičare koje predstavljaju u grafičkoj ediciji *Argola*. 27 izdanja

Kabineta grafike nalazi se u Zbirci, a kuriozitet je podatak da se u tom broju grafičkih mapa nalaze sva izdanja izdana u ediciji *Argola*. Izdanja Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu također su dio Zbirke, a od izdanja NSK u Zbirci se nalazi 11 grafičkih mapa, izdanih u razdoblju od 2000. do 2021. Mape *Firentinska igra* i *Tvornička jutra*, u izdanju NSK, primjer su visoke umjetničke autorske grafike.

Slika 10. Zanki, J. / Bacalja, R. grafički list iz mape *Firentinska igra*

Slika 11. Trenc, M. mapa *Tvornička jutra*

Treba također istaknuti i značajan korpus izdanja naše poznate grafičarke Zdenke Pozaić. Zdenka Pozaić kroz svoje tri grafičke edicije: *Riječ i slika*, *Pjesnik* i *Kajdanka*, u kojima su izdane uglavnom pjesničko-grafičke mape i pojedinačni grafički listovi, ustrajno promovira grafičku umjetnost. Ta izdanja zbog kvalitete umjetničke produkcije spadaju u sam vrh grafičkog izdavaštva u Hrvatskoj.

Ukratko su pobrojani veći izdavači čija se izdanja nalaze u Zbirci. Neki izdavači više ne postoje, neki se više ne bave izdavanjem grafika, međutim njihova izdanja dokaz su o virtuoznosti umjetnika, pjesnika i književnika, koja je pretočena u umjetnička djela u kojima danas uživamo. Vrijednost i značaj grafičke zbirke u knjižnici ili srodnoj informacijskoj ustanovi očituje se u njezinoj kulturno-povijesnoj, umjetničkoj, zavičajnoj, informacijsko-komunikacijskoj i promidžbenoj vrijednosti (Hadrović 2023), a grafičke mape i grafički listovi neizostavna su građa potrebna povjesničarima umjetnosti, muzeolozima, knjižničarima, kolekcionarima i studentima u njihovu radu, istraživanju ili za potrebe raznih izložbenih aktivnosti.

6. Zaštita, digitalizacija i prezentacija Zbirke grafičkih mapa i grafičkih listova: stanje i mogućnosti

Danas je nadasve važno voditi brigu o zaštiti i čuvanju grafičke građe, koja je zbog svojih materijalnih karakteristika osjetljiva na atmosferske promjene, razna mehanička oštećenja ili nepravilnu pohranu. Da bi se građa sačuvala u dobrom stanju, mora se posvetiti pažnja elementima preventivne zaštite: temperaturi, vlazi i svjetlosti, čime se sprečava nastajanje štete i čuva autentičnost umjetnina (Maštrović 2019, 733). Grafičku građu treba sačuvati u što je moguće boljem stanju, kako bismo imali mogućnost kvalitetne pohrane u digitalnom obliku. Iako je razina zaštite i poštivanja propisanih mjera zaštite za ovu vrstu građe bolja nego u prošlosti, izuzev pravilne pohrane građe u arhivskim ladičarima, Zbirka još uvijek nije smještena u odgovarajućim mikroklimatskim uvjetima potrebnima za likovnu, odnosno grafičku građu. Razina zaštite i očuvanje grafičkih izvornika u primjerenijim mikroklimatskim uvjetima, bit će zadaci koji će se morati ostvariti kako bi se skrb za građu podignula na još višu potrebnu razinu koju ona iziskuje.

Kako bi se zaštitio i sačuvao grafički list, a time i njegova važnost i izvornost, značaj digitalizacije nameće se kao bitan faktor u cjelokupnom procesu obrade, čuvanja i prezentiranja građe. Digitalizirani zapis s pratećim metapodacima i informacije o predmetu koji opisujemo dovode nas u situaciju da će izvorna, originalna građa biti manje potrebna korisnicima, ako smo je pravilno obradili i predstavili korisnicima (Maštrović 2023, 11). Zapisi ostaju pohranjeni u računalnim bazama ili informatičkim programima

te su dostupni korisnicima putem aplikacija ili različitih softverskih programa, čime dodatno vršimo radnje u svrhu zaštite i očuvanja originalnih grafičkih listova.

Digitalizacijom građe čuvamo informacijske sadržaje, odnosno informacije koje dokument nosi i materijalni objekt kao nosioca informacije (Stančić 2009, 9). Zaštićujemo originalni primjerak, građu činimo dostupnijom korisnicima i stvaramo nove sadržaje olakšavajući pristup građi do koje korisnici možda ne bi mogli doći. Iako je građa danas fizički svakodnevno dostupna korisnicima, trebalo bi u budućnosti nastojati da se Zbirka digitalizira i da je se tako učini još dostupnijom korisnicima putem novih tehnologija i umreženog informatičkog okruženja. Trenutno je građa pohranjena u arhivskim ladičarima, no digitalizacijom bi se dodatno podigla razina zaštite građe jer bi korisnicima bile dostupne digitalizirane preslike grafičkih listova, bez potrebe za korištenjem pohranjenih originalnih grafičkih listova.

Kada govorimo o prezentaciji građe, moramo imati na umu da putem izložbi korisnicima predstavljamo građu koju ne mogu svakodnevno vidjeti u prostorima knjižnica. Na izložbama se obično predstavlja umjetnički ciklus jednog ili više autora, ili se retrospektivno izlaže produkcija određenog umjetnika, čime se promiče likovna kultura i stvaraju novi sadržaji. Prezentacija Zbirke počela se pojačano odvijati od 2019., kada je u Knjižnici održana izložba *Nova hrvatska grafika* na kojoj su bile izložene grafike hrvatskih grafičara mlađe generacije (koji stvaraju nakon 2000.). Do 2019. grafičke mape i listovi nisu bili izlagani, (osim pojedinačnih grafičkih listova za potrebe određenih izložbi), no nakon toga građa se iz Zbirke počinje sustavnije izlagati. Osim *Nove hrvatske grafike*, do sada su održane izložbe: *Nova hrvatska grafika 2* i *Grafika u Gradskoj knjižnici*, a pojedinačni grafički listovi izlažu se na manifestaciji *Pasionska baština* od 2022. i dio su izložbe koja se svake godine postavlja u Knjižnici. Zbirka je zbog količine građe i velikog broja različitih umjetnika i književnika koji su u njoj zastupljeni pogodna za predstavljanja i izlaganja, tematske ili studijske izložbe pojedinih umjetnike i njihova djelovanja. Digitalizirane virtualne izložbe, uz već postojeće mogućnosti izlaganja originalne grafike, Zbirci bi dodatno istaknule važnost, kako u knjižničnom, tako i u kulturološkom i informacijskom okruženju.

6. Zaključak

Kada se u jednoj informacijskoj i kulturnoj ustanovi kao što je Gradska knjižnica sakupi toliko velika količina građe, onda je potpuno jasno da je građa sakupljena s određenim ciljem i vizijom. Svjesni važnosti likovnih originala, kako u umjetničkom, tako i u kulturno-povijesnom kontekstu, knjižničari su nastojali pohraniti grafičke mape i listove koji su danas svjedočanstvo o prošlim likovnim i književnim zbivanjima, umjetničkim suradnjama i umjetnicima. Zbirka je fizički postojala u Knjižnici, no nije bila valjano pohranjena i izlagana, a samim time i nedovoljno poznata javnosti. Svijest o značaju i vrijednosti Zbirke promijenila se nakon završetka obrade cjelokupne građe, početkom dvadesetih godina ovoga stoljeća, kada se pokazalo da se u Zbirci nalazi mnogo kapitalnih i visokovrijednih umjetničkih mapa i listova, iz kojih se može pratiti razvoj grafičke umjetnosti u Hrvatskoj. Iako je godina bila pomalo nedostupna javnosti, Zbirka se kontinuirano obogaćivala novim mapama i naslovima, a o njihovim kvalitetama i umjetničkoj vrijednosti možemo svjedočiti upravo sada kada imamo povijesni odmak od vremena u kojemu su one nastajale. Danas se Zbirka nalazi u svojevrsnom procesu revitalizacije, otvorena je i dostupna javnosti, građa je pohranjena i čuva se u primjernijim uvjetima, izlaže se češće nego u prošlosti. Treba naglasiti da bogatstvo, vrijednost i umjetnički značaj Zbirke daju dodatnu vrijednost Knjižnici, koja će u budućim novim prostorima morati pronaći načina kako je što bolje prezentirati javnosti.

Uz digitalizaciju i mogućnost raznih tematskih ili autorskih izložbi građe, Zbirka će u budućnosti biti puno dostupnija korisnicima, a samim time naglasit će se još više njezin umjetnički, kulturološki, informacijski i povijesni aspekt. Implementacijom novih interaktivnih usluga i kvalitetnijim pristupom korisnika željenoj građi, moguće je zbirku prezentirati na suvremeniji i transparentniji način, čime bi se postigla njezina veća društvena vidljivost. Vrijednost građe koja je sakupljena svakako je značajna zbog kulturno-povijesnog aspekta prostora i vremena u kojemu je zbirka nastajala, a kontinuirano prikupljanje novih izdanja i aktivno praćenje grafičke scene, svakako zbirku čini bogatijom i zanimljivijom. Nadajmo se da će biti još mnogo grafički vrijednih izdanja, autorski oslikanih knjiga, likovnih i književnih umjetnika koji će naći svoje mjesto u Zbirci grafičkih mapa i grafičkih listova.

Literatura

Castleman, Riva. 1988. *Prints of the twentieth century*. London: Thames and Hudson.

Enciklopedija hrvatske umjetnosti. 1995.-1996. s.v. „Grafika“. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Gradska knjižnica u Zagrebu: ususret novom vremenu. 2021. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.

Hadrović, Merien. 2023. „Važnost očuvanja grafičkih zbirki u knjižnicama: na primjeru grafičke zbirke Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek.“ *Knjižničarstvo* 27, no. 2: 129-149.

Ilić-Olujić, Tamara. 2006/2007. „Muzealnost pjesničko-grafičkih mapa u Grafičkoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.“ *Muzeologija*, no. 43/44: 109-114.

Ilić-Olujić, Tamara. 2011/2012. „Umjetnički oblikovana/oslikana knjiga - dio umjetničke zbirke ili knjižnog fonda.“ *Muzeologija*, no. 48/49: 46-49.

Linija ljepote - trag nadahnuća : 100 godina Grafičke zbirke Nacionalne i Sveučilišne knjižnice u Zagrebu. 2019. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica ; Galerija Klovićevi dvori.

Maštrović, Mikica. 2004/2005. „Dokumentiranje, izlaganje i predstavljanje Grafičke zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice.“ *Muzeologija*, no. 41/42: 175-183.

Maštrović, Mikica. 2019. *Hrvatska grafika*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Maštrović, Mikica. 2023. *Verbalno o vizualnom*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Mesaroš, Franjo. 1971. *Grafička enciklopedija*. s.v. „Grafika“. Zagreb: Tehnička knjiga. *Proljetni salon: 1916-1928*. 2007. Zagreb: Umjetnički paviljon.

Vollard, Ambroise. 2020. *Sjećanje trgovca umjetninama*. Koprivnica: Šareni dućan.

Stančić, Hrvoje. 2009. *Digitalizacija*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.

Zbirka Biškupić: bibliofilska izdanja: 1972.-2002. : iz Grafičke zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice. 2002. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.